

”TOISAALTA ILAHDUTTAA, TOISAALTA PELOTTAA”

Lastentarhanopettajien näkemyksiä ja kokemuksia
lasten osallisuudesta varhaiskasvatuksessa

Ammattikorkeakoulututkinnon opinnäytetyö

Lahdensivu, sosiaalialan koulutus

Kevät 2017

Kristina Granlund

Sosiaalialan koulutusohjelma
Lahdensivu

Tekijä	Kristina Granlund	Vuosi 2017
Työn nimi	”Toisaalta ilahduttaa, toisaalta pelottaa” Lastentarhanopettajien näkemyksiä ja kokemuksia lasten osallisuudesta varhaiskasvatuksessa	
Työn ohjaaja	Mare Orman	

TIIVISTELMÄ

Opinnäytetyön tavoitteena oli tutkia lastentarhanopettajien näkemyksiä ja kokemuksia lasten osallisuudesta. Aihe oli toteutushetkellä ajankohtainen tuoreen varhaiskasvatuslain sekä varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden takia. Opinnäytetyö oli laadullinen tutkimus. Aineisto kerättiin avoimella kyselylomakkeella kolmesta tamperelaisesta päiväkodista. Analyysitapana oli aineistolähtöinen teemoittelu. Teoriapohjana olivat varhaiskasvatuksen sekä osallisuuden käsitteet.

Lastentarhanopettajien mukaan osallisuutta on kuulluksi ja nähdyksi tuleminen sekä mahdollisuus vaikuttaa. Arvoja, joilla osallisuutta perusteltiin, olivat lapselle mielekäs toiminta, tehokas oppiminen, sosiaalisten taitojen lisääntyminen, lapsen oikeus vaikuttaa, kokemus ryhmään kuulumisesta, yhteiskunnallinen hyvinvointi ja demokratia. Lastentarhanopettajien mainitsemia haasteita osallisuuden toteuttamisessa olivat osallisuuden käsitteen puutteellinen ymmärtäminen, keinottomuus toteuttaa osallisuutta käytännössä, suuret ryhmäkoot sekä henkilökunnan kielteiset asenteet osallisuutta kohtaan.

Tutkimustulokset ovat samansuuntaisia aikaisempien tutkimusten kanssa. Lastentarhanopettajat pitävät osallisuutta hyvänä asiana, mutta kokevat käytännön toteutuksen haastavana. Lastentarhanopettajat kaipaavat perusteellista keskustelua siitä, mitä osallisuus tarkoittaa päiväkotiarjessa.

Avainsanat lastentarhanopettajat, varhaiskasvatus, varhaiskasvatuslaki, osallisuus

Sivut 28 sivua

Bachelor of social services
Lahdensivu

Author	Kristina Granlund	Year 2017
Subject	“On one hand delights, on the other hand frightens” Kindergarten teachers’ views and experiences about children’s participation in early education	
Supervisor	Mare Orman	

ABSTRACT

The aim of the thesis was to examine kindergarten teachers’ views and experiences about children’s participation. The subject is topical because of the new law about early education. The thesis is a qualitative research. The data were collected with an unstructured questionnaire at three kindergartens in Tampere. The analysis method was inductive thematizing. The theoretic background of the thesis dealt with the concepts of early education and participation.

The kindergarten teachers defined participation as becoming heard and seen and having an opportunity to influence. The values that were used as an argument for participation were: meaningful activity for children, effective learning, increasing of social skills, experience of being part of the group, well-being in society and democracy. The challenges the kindergarten teachers mentioned in fulfilling participation were: defective understanding of the concept of participation, not knowing how to fulfill participation in practice, big day-care groups and staff’s negative attitudes towards participation.

The results of this study were aligned with earlier research. The kindergarten teachers regard participation as a positive thing, but find its implementation a challenging. They wish for an in-depth discussion about implementing participation in early education.

Keywords early education, kindergarten, participation

Pages 28 pages

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	1
2	VARHAISKASVATUS.....	2
3	OSALLISUUS VARHAISKASVATUKSESSA.....	3
3.1	Miten ymmärrämme lapsuuden?	3
3.2	Lapsen osallisuutta varhaiskasvatuksessa määrittelevät asiakirjat	4
3.3	Hartin osallisuuden portaat	5
3.4	Shierin osallisuuden tasomalli.....	8
3.5	Miksi osallisuus on tärkeää?	10
3.6	Osallisuus päiväkotiarjessa.....	10
4	AIKAISEMMAT TUTKIMUKSET	11
5	TUTKIMUKSEN TAVOITTEET JA TOTEUTUS.....	13
5.1	Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset.....	13
5.2	Aineistonkeruu ja analyysi	13
6	LASTENTARHANOPETTAJIEN NÄKEMYKSIÄ JA KOKEMUKSIA LASTEN OSALLISUUDESTA VARHAISKASVATUKSESSA	15
6.1	Osallisuuden herättämiä ajatuksia.....	15
6.1.1	Kuulluksi tulemista ja vaikuttamista.....	15
6.1.2	Jokaisen lapsen oikeus.....	17
6.1.3	Käytännön toteutus haastavaa.....	18
6.2	Osallisuuden toteutuminen päiväkotiryhmissä	20
7	JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA	23
	LÄHTEET.....	23

1 JOHDANTO

Osallisuuden kokemus on merkittävä asia jokaiselle ihmiselle. On tärkeää kokea, että omiin asioihinsa voi vaikuttaa ja omalla toiminnalla on merkitystä yhteisölle ja yhteisössä. Osallisuuden kokemus auttaa yksilöä kiinnittymään yhteisöön ja tulemaan yhteiskunnan aktiiviseksi jäseneksi. Osallisuus on merkittävää demokratian, syrjäytymisen ehkäisyn ja yhteiskunnallisen hyvinvoinnin kannalta.

Lasten osallisuus varhaiskasvatuksessa muuttui lakisääteiseksi elokuussa 2015. Opinnäytetyöni tavoitteena on tutkia, kuinka hyvin osallisuuden käsite on sisäistetty päiväkodeissa ja miten osallisuus näkyy päiväkotiarjessa. Päiväkodissa arki on perinteisesti ollut aikuisten tiukasti etukäteen suunnittelemaa ja aikatauluttamaa. Päiväkotipäivää rytmittävät ruokailut, ulkoilut, päiväunet ja aikuisten suunnittelemat ja ”vetämät” liikunta-, musiikki- ja askartelutuokiot. Lasten osallisuuden lisääminen strukturoituun päiväkotiarkeen vaatii päiväkotipäivän rakenteiden perusteellista tarkastelua ja uudistamista.

Oma kiinnostukseni osallisuuden käsitteeseen on herännyt vähitellen opintojeni ja harjoittelujeni aikana. Sana on jatkuvasti esillä, mutta jo sen määrittely voi olla hankalaa. Kokemuksieni perusteella osallisuus toteutuu päiväkodeissa vaihtelevasti. Joku saattaa kokea, että osallisuus ryhmässä toteutuu, jos lapset saavat itse valita, millä leluilla leikkivät. On kuitenkin vaikea kuvitella tilannetta, jossa näin ei olisi. Parhaimmillaan osallisuus ei ole irrallinen asia vaan on läsnä kaikessa päiväkodin toiminnassa. Päiväkodin tulisi olla lasten oma paikka, jossa aikuiset ovat lapsia varten.

Tutkin opinnäytetyössäni, mitä kolmen tamperelaisen päiväkodin lastentarhanopettajat ajattelevat osallisuudesta ja miten he toteuttavat sitä omassa päiväkotiryhmässään. Tutkimukseni tavoitteena on päästä käsiksi erityisesti siihen, miten he määrittelevät osallisuuden käsitteen, mitä tunteita osallisuus-keskustelu heissä herättää ja minkälaisena he kokevat osallisuuden toteuttamisen käytännössä.

Opinnäytetyö on laadullinen tutkimus. Aineisto on kerätty avoimella kyselylomakkeella kolmesta tamperelaisesta päiväkodista. Tutkimukseen osallistui yhteensä 13 lastentarhanopettajaa. Toivon, että tutkimukseeni osallistuminen on innostanut heidät pohtimaan omaa suhdettaan osallisuuden ja herättänyt päiväkodeissa keskustelua. Yksi tutkimukseni tavoitteista oli saada itse vinkkejä osallisuuden toteuttamiseen lastentarhanopettajan työssä.

2 VARHAISKASVATUS

Varhaiskasvatuksella tarkoitetaan lapsen suunnitelmallista ja tavoitteellista kasvatuksen, opetuksen ja hoidon muodostamaa kokonaisuutta, jossa painottuu erityisesti pedagogiikka (THL 2015). Varhaiskasvatus on keskeinen käsite opinnäytetyöni kannalta, koska tutkimukseni sijoittuu varhaiskasvatusympäristöön. Valtakunnallisesta varhaiskasvatuksesta säädetään varhaiskasvatuslaissa. Kiinnitän tässä luvussa huomiota erityisesti varhaiskasvatuslaissa asetettuihin varhaiskasvatuksen tavoitteisiin.

Varhaiskasvatuslain mukaan varhaiskasvatukseen tulee edistää jokaisen lapsen iän ja kehityksen mukaista kokonaisvaltaista kasvua, terveyttä ja hyvinvointia. Sen tulee tukea lapsen oppimisen edellytyksiä ja edistää elinikäistä oppimista ja koulutuksellisen tasa-arvon toteutumista. Varhaiskasvatuksessa toteutetaan lapsen leikkiin, liikkumiseen, taiteisiin ja kulttuuriperintöön perustuvaa monipuolista pedagogista toimintaa ja mahdollistetaan myönteiset oppimiskokemukset (VarhKL § 2a.)

Varhaiskasvatusympäristön on oltava kehittävä, oppimista edistävä, terveellinen ja turvallinen. Lapsen kanssa on toimittava kunnioittavasti. Varhaiskasvatuksessa on turvattava mahdollisimman pysyvät vuorovaikutussuhteet lasten ja varhaiskasvatushenkilöstön välillä. Varhaiskasvatuksessa kaikille lapsille on annettava yhdenvertaiset mahdollisuudet varhaiskasvatukseen ja edistettävä sukupuolten tasa-arvoa. Lapselle tulee antaa valmiuksia ymmärtää ja kunnioittaa yleistä kulttuuriperinnettä sekä kunkin kielellistä, kulttuurista, uskonnollista ja katsomuksellista taustaa. (VarhKL § 2a.)

Varhaiskasvatuksessa tulee tunnistaa lapsen yksilöllisen tuen tarve. Jos tuen tarve ilmenee, lapselle on järjestettävä tarkoituksenmukaista tukea monialaisessa yhteistyössä. Varhaiskasvatuksessa on edistettävä lapsen yhteistyö- ja vuorovaikutustaitoja ja lapsen toimimista vertaisryhmässä. Lasta on ohjattava eettisesti vastuulliseen ja kestävään toimintaan, toisten ihmisten kunnioittamiseen ja yhteiskunnan jäsenyyteen. (VarhKL § 2a.)

Varhaiskasvatuksessa on varmistettava lapsen mahdollisuus osallistua ja saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin. Varhaiskasvatuksessa tulee toimia yhdessä lapsen sekä lapsen vanhemman tai muun huoltajan kanssa lapsen tasapainoisen kehityksen ja kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin parhaaksi. Lapsen vanhempaa tai muuta huoltajaa on tuettava kasvatustyössä. (VarhKL § 2a.)

Kunnalla on velvollisuus järjestää varhaiskasvatusta niin laajasti ja sellaisissa muodoissa kuin kunnassa on tarvetta. Varhaiskasvatusta voidaan toteuttaa päiväkodissa, perhepäivähoidossa tai muuna varhaiskasvatuksena. Lapsen lakisääteinen oikeus varhaiskasvatukseen koskee päiväkodissa tai perhepäivähoidossa tarjottavaa varhaiskasvatusta. Varhaiskasvatuksen

järjestämistä ohjaavat Suomen perustuslaki, varhaiskasvatustilaki ja päivähoidosta annettu asetus sekä varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. (Opetushallitus 2016a, 14.)

Varhaiskasvatuksen järjestäjillä on velvollisuus laatia varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden pohjalta paikalliset varhaiskasvatussuunnitelmat. Paikalliset varhaiskasvatussuunnitelmat ovat velvoittavia ja niitä tulee olla mahdollisuus arvioida ja kehittää. Lisäksi jokaisella varhaiskasvatuksessa olevalla lapsella on oikeus omaan, henkilökohtaiseen varhaiskasvatussuunnitelmaan. Tällä turvataan lapsen lakisääteinen oikeus saada suunnitelmallista ja tavoitteellista kasvatusta, opetusta ja hoitoa. (Opetushallitus 2016a, 9–10.)

Opetushallitus julkaisi uudet varhaiskasvatussuunnitelman perusteet lokakuussa 2016. Ne tulee ottaa käyttöön viimeistään elokuussa 2017. Uudistuksessa keskeistä on, että varhaiskasvatussuunnitelman perusteet muuttuvat suosituksesta varhaiskasvatushenkilöstöä velvoittavaksi määräykseksi. (Opetushallitus 2016b.)

3 OSALLISUUS VARHAISKASVATUKSESSA

Osallisuudella tarkoitetaan yksilön mahdollisuuksia tulla kuulluksi ja vaikuttaa itseään koskeviin asioihin. Osallisuus on osallistumista yhteisten asioiden suunnitteluun ja päätöksentekoon sekä vastuun ottamista asioiden toteutuksesta. Osallisuus on syvällisempää kuin pelkkä osallistuminen. Osallistuja voi olla mukana valmiiksi suunnitellussa toiminnassa, vaikka ei olisi itse päässyt vaikuttamaan sen sisältöön. Osallistuminen voi kuitenkin olla alku osallisuuden kokemukselle. (Turja 2016, 47.)

Tarkastelen osallisuuden pedagogiikkaa muutamasta mielestäni keskeisestä näkökulmasta. Kuulluksi ja nähdyksi tuleminen kuuluu keskeisesti osallisuuden kokemukseen, joten siksi on olennaista, miten suhtaudumme lapsiin ja minkälaisena elämänvaiheena pidämme lapsuutta. Lasten osallisuudesta määrätään erilaisissa sopimuksissa ja asiakirjoissa, jotka velvoittavat varhaiskasvatushenkilöstöä. Niistä tärkeimpiä ovat YK:n lasten oikeuksien sopimus, varhaiskasvatustilaki ja varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. Esittelen muutamia teorioita, jotka kuvaavat lasten osallisuutta varhaiskasvatuksessa. Viimeisessä luvussa käsittelen osallisuuden toteuttamista päiväkotiarjessa.

3.1 Miten ymmärrämme lapsuuden?

Perinteisen ajattelun mukaan lapsuus ymmärretään yksilön kehityksessä harjaantumisen vaiheeksi, jolloin lapset ovat oikeutetusti aikuisten ja yhteiskunnan suojelun, kasvatuksen ja valvonnan kohteina. Näkemystä on

kritisoitu, koska sen ajatellaan korostavan käsitystä lapsesta passiivisena, riippuvaisena ja ei-vielä-osaavana. Perinteisen ajattelutavan rinnalle on noussut kulttuurin ja ympäristön merkitystä korostava sosiologinen suuntaus, jonka mukaan lapsuus on oma tärkeä elämänvaiheensa. Lapsi nähdään aktiivisena ja kompetenttina toimijana, jolla on oikeus ja tarvittavat tiedot vaikuttaa omaan elämäänsä. Lapsen äänen kuuleminen, osallisuus ja toimijuus nousevat näin keskeisiksi periaatteiksi. (Roos 2016, 19–20.)

Sosiologian lisäksi vallitsevaan lapsikäsitteeseen vaikuttaa kehityspsykologia. Varhaispedagogiikka on omaksunut käsityksen lapsen vaiheittain etenevästä kehityksestä ja siitä, mikä lapsi on ja miten hänen kanssaan tulee toimia. Tästä osoituksena ovat esimerkiksi erilaiset kehitysteoriat ja niiden pohjalta kehityksen arvioimiseksi laaditut testit. (Roos 2016, 21.)

Samaan aikaan, kun aikuiset keskustelevat siitä, mitä lapsuus on, lapsuus rakentuu lasten elämänä, kokemana ja kertomana. Lapset osallistuvat ympärillään olevan maailman rakentumiseen. He tuottavat lapsuutta ja lapsuuden kulttuuria ja tekevät lapsuudesta omannäköistään. Lapsuus määrittyy jokaisen yksittäisen lapsen näkökulmasta eri tavalla. (Roos 2016, 22.)

Kun puhumme lapsista, paljastamme samalla omat asenteemme ja arvostuksemme. Puheestamme välittyy, näemmekö lapsen avuttomana ja tahdottomana kasvatuksen kohteena vai yksilönä, jolla on oma tahto, omia vahvuuksia ja omia tavoitteita. Aikuislähtöisyys ilmenee päiväkodissa esimerkiksi lapsiin kohdistuvana tavallisuuden ja normaaliuden vaatimuksena. Varhaiskasvatushenkilöstö pyrkii tällöin muovaamaan lapsesta ihanteidensa mukaisen yksilön ja tarjoaa heille aikuisten valmiiksi suunnittelemaa ikä- ja kehitysvaiheen mukaista toimintaa. Usein lasten ideat ja aloitteet sivuutetaan, koska aikuiset haluavat pitää kiinni omista suunnitelmistaan. (Järvinen & Mikkola 2015, 14.)

3.2 Lapsen osallisuutta varhaiskasvatuksessa määrittelevät asiakirjat

Lapsen oikeus ilmaista oma mielipiteensä ja vaikuttaa itseään koskeviin asioihin on kirjattu YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen. Lähes kaikki maailman valtiot ovat sitoutuneet noudattamaan sopimusta. Ratifioimalla sopimuksen maa sitoutuu muuttamaan lakinsa ja toimintansa sopimusta vastaavaksi. (Lasten oikeuksien sopimus 1989.) Suomessa YK:n lasten oikeuksien sopimus on ratifioitu vuonna 1991.

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa todetaan, että lapsella, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, on oikeus vapaasti ilmaista ne kaikissa häntä koskevissa asioissa. Näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. (LOS 12. artikla.) Lapsella on oikeus myös ilmaista vapaasti mielipiteensä. Tämä oikeus sisältää vapauden hakea, vastaanottaa ja levittää kaikenlaisia tietoja ja ajatuksia yli rajojen suullisessa, kirjallisessa, painetussa, taiteen tai missä tahansa muussa lapsen valitsemassa muodossa. (LOS 13. artikla.)

Suomen nykyinen varhaiskasvatustilaki tuli voimaan elokuussa 2015. Tätä ennen varhaiskasvatuksesta säädettiin päivähoitolaissa (36/1973.) Opin- näytetyöni kannalta merkittävin uudistus varhaiskasvatustilassa on siihen lisätty kokonaan uusi säännös lapsen osallisuudesta.

Lapsen varhaiskasvatusta suunniteltaessa, toteutettaessa ja arvioitaessa lapsen mielipide ja toivomukset on selvitettävä ja otettava huomioon hänen ikänsä ja kehityksensä edellyttämällä tavalla.

Lapsen vanhemmille tai muille huoltajille on annettava mahdollisuus osallistua ja vaikuttaa lapsensa varhaiskasvatuksen suunnitteluun, toteuttamiseen ja arviointiin.

Lapsille ja heidän vanhemmilleen tai muille huoltajilleen on toimintayksikössä järjestettävä säännöllisesti mahdollisuus osallistua varhaiskasvatuksen suunnitteluun ja arviointiin. (VarhKL § 7b.)

Tässä opinnäytetyössä keskityn ainoastaan lapsen osallisuuteen varhaiskasvatuksessa ja jätän huoltajien osallisuuden tutkimuksen ulkopuolelle.

Lasten osallisuutta painotetaan varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa. Sen mukaan lasten, henkilöstön ja huoltajien aloitteita, näkemyksiä ja mielipiteitä arvostetaan. Tämä edellyttää osallisuutta edistävien toimintatapojen sekä rakenteiden tietoista kehittämistä. Lasten ymmärrys yhteisöstä, oikeuksista, vastuusta ja valintojen seurauksista kehittyy osallisuuden kautta. Osallisuutta vahvistaa lasten sensitiivinen kohtaaminen ja myönteinen kokemus kuulluksi ja nähdyksi tulemisesta. (Opetushallitus 2016a, 30.)

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa todetaan lapsella olevan oikeus ilmaista itseään, mielipiteitään ja ajatuksiaan sekä tulla ymmärretyksi niillä ilmaisun keinoilla, joita hänellä on. Lisäksi hänellä tulee olla mahdollisuus kehittää taitojaan ja tehdä valintoja esimerkiksi sukupuolesta, syntyperästä, kulttuuritaustasta tai muista henkilöön liittyvistä syistä riippumatta. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet perustuvat näkemykseen lapsesta aktiivisena toimijana. (Opetushallitus 2016a, 19–20.)

3.3 Hartin osallisuuden portaat

Lasten osallisuutta voidaan tarkastella aikuisen ja lapsen valtasuhteena. Arnsternin (1969) osallisuuden portaat kuvaavat kansalaisten yhteiskunnallista osallistumista. Portailta edetään valtaapitävien holhoamisesta muodollisen osallisuuden kautta kansalaisten toimivallan lisääntymiseen. Hart (1992) puolestaan on laatinut Arnsternin osallisuuden portaiden perusteella lasten osallisuutta kuvaavat portaat (Kuvio 1). (Turja 2010, 27.)

Kuvio 1. Lasten osallisuuden portaavat Hartin mukaan (Turja 2010, 27).

Osallisuuden portaiden kolme ensimmäistä askelta kuvaavat tilannetta, jossa lapset eivät käytännössä ole osallisia. Huonoimmassa tilanteessa lasten ajatuksia manipuloidaan aikuisten tarkoitusperiä vastaaviksi. Hart mainitsee esimerkkinä tilanteen, jossa esikoululaiset kantavat poliittisia iskulauseita sisältäviä kylttejä, ja näin pyritään vaikuttamaan lapsia koskeviin poliittisiin päätöksiin. Jos lapset eivät kuitenkaan itse ymmärrä mistä on kysymys, toiminta on lapsia manipuloivaa. (Hart 1998, 9.)

Toisella portaalla aikuiset haluavat luoda hyvää tunnelmaa lasten osallistumisen avulla. Lapset toimivat ikään kuin ”koristeina”, ilman omaa erityistä haluaan olla kyseisessä tilanteessa. Lapset saatetaan esimerkiksi houkutella esiintymään jossakin tilaisuudessa jonkin palkinnon avulla. Tämä ei kuitenkaan ole manipulointia, jos aikuiset eivät teeskentele, että toiminnan taustalla olisi lasten oma innostus. (Hart 1998, 9.)

Kolmannella portaalla lapsia kuullaan muodollisesti, mutta vaikuttamismahdollisuudet ovat näennäisiä. Lapsille annetaan ääni, mutta heillä ei ole juurikaan mahdollisuutta vaikuttaa aiheeseen, josta keskustellaan tai tapaan, jolla asia on mahdollista esittää. Heillä ei myöskään välttämättä ole mahdollisuuksia muotoilla omia lausuntojaan. Esimerkki tästä voi olla paneeli, johon aikuiset ovat valinneet hyvin käyttäytyviä lapsia istumaan kilpististi omilla tuoleillaan. Lapset eivät välttämättä ole saaneet valmistautua riittävästi kyseiseen tilaisuuteen tai käsiteltävään asiaan. Se, miksi juuri nämä lapset on valittu paneeliin ja miten hyvin he edustavat omaa ikäryhmäänsä, jää epäselväksi. (Hart 1998, 9–10.)

Jotta lasten osallisuudesta voidaan puhua, seuraavien ehtojen on täyttyvä: 1. lapset ymmärtävät projektin tarkoituksen, 2. he tietävät, kuka teki

päätöksen heidän osallisuutensa varmistamisesta ja miksi, 3. heidän osallisuudellaan on todellinen merkitys ja 4. he osallistuvat projektiin vapaaehtoisesti sen jälkeen, kun heille on selvitetty, mistä on kyse. Neljännellä portaalla edellä mainitut ehdot täyttyvät ja he saavat osallistua johonkin projektiin. Toiminta on kuitenkin aikuisten valmiiksi suunnittelemaa, eikä lapsilla ole mahdollisuutta vaikuttaa. (Hart 1998, 11.)

Viidennellä osallisuuden portaalla lapset saavat mahdollisuuden konsultoida aikuisten projekteja. Projektit ovat aikuisten suunnittelemaa ja toteuttamia, mutta aikuiset kysyvät lasten mielipidettä. Lapsia kuullaan ja heidän sanomisensa otetaan vakavasti. Lapsille on myös selvää, mistä projektissa on kyse ja mikä merkitys heidän mielipiteellään on. (Hart 1998, 12.)

Kuudennella portaalla lapsilta ei ainoastaan kysytä heidän mielipidettään, vaan he saavat myös osallistua päätöksentekoon. Koska aikuiset jakavat valtaa lasten kanssa, kyse on todellisesta osallisuudesta. Kuudennella portaalla projektit ovat kuitenkin vielä aikuisten suunnittelemaa ja johtamia. Hart mainitsee esimerkiksi kuudennesta portaasta lasten uutisprojektin, jossa lapset toimittivat ammattijournalistien avustuksella oman sanomalehden. (Hart 1998, 12.)

Seitsemännellä portaalla projektit ovat lasten alullepanemia. Lapset myös ohjaavat projektin kulkua itsenäisesti ilman aikuisen apua. Seitsemännelle portaalalle on mahdollista päästä, kun olosuhteet ovat sallivia ja lasten omiin projekteihin kannustavia. Hart mainitsee esimerkkinä seitsemännestä portaasta tilanteen, jossa koululaiset rakensivat padon koulun taakse. Vanhemmat valittivat opettajille lasten likaantuneista vaatteista, mutta opettajat ymmärsivät leikin arvon ja kehottivat vanhempia lähettämään lapset kouluun sellaisissa vaatteissa, jotka saivat likaantua. (Hart 1998, 14.)

Kahdeksannella portaalla projektit ovat lasten alullepanemia, mutta lapset ottavat aikuiset mukaan päätöksentekoon. Hartin esimerkissä hän vei pienen koululaisryhmän metsään tarkkailemaan eläimiä erityisesti sitä varten rakennetusta piilopaikasta. Lapset saivat lomakkeet, johon he tekivät merkintöjä havainnoistaan. Muut lapset, jotka kuuluivat tästä, halusivat soveltaa samaa menetelmää koululuokassa. He rakensivat pulpeteista tarkkailupaikan, jossa he havainnoivat luokkakavereittensa toimintaa ja merkitsivät havaintoja lomakkeisiin. Luokan opettaja tuli mukaan lasten projektiin ja antoi ehdotuksia, miten lomaketta ja tarkkailupaikkaa voisi muokata paremmin tarkoitukseen sopivaksi. Projektin avulla lapset saivat arvokasta tietoa omasta käyttäytymisestään, oppivat uusia strategioita konfliktitilanteiden hallintaan ja saivat uusia ideoita luokkahuoneen järjestelyyn. (Hart 1998, 14.)

3.4 Shierin osallisuuden tasomalli

Harry Shierin osallisuuden tasomalli koostuu viidestä osallisuuden askelmasta. Jokaista askelmaa määrittää kolme aikuisen sitoutumisen astetta. Sitoutumisen asteet ovat

1. avautuminen, eli kyky vastaanottaa uusi ajatus ja ravistella auki vanhoja toimintakulttuurin rakenteita,
2. mahdollistaminen, eli käytännön toimiin ryhtyminen ja
3. sitoutuminen, jolloin koko kasvatusyhteisö sitoutuu uuteen malliin ja toiminnan tasosta tulee velvoite ja pedagoginen arvo. (Leinonen, 2014, 21.)

Shierin osallisuuden polun viisi tasoa ovat seuraavat:

1. Lapset tulevat kuulluksi
2. Lapsia tuetaan ilmaisemaan näkemyksiään
3. Lasten mielipiteet otetaan huomioon
4. Lapset otetaan mukaan päätöksentekoprosessiin
5. Lapset jakavat vallan ja vastuun päätöksentekoprosessissa. (Leinonen 2014, 23.)

Ensimmäinen taso on lapsen kuunteleminen. Lapsen kuunteleminen on aktiivista vuorovaikutusta, joka koostuu kolmesta perusteesta. Ensimmäiseksi kuulemiseen sisältyy tulkinnan ja merkityksen rakentaminen siitä, mitä ihminen kuulee. Toiseksi kuuntelijan olisi havainnoitava aktiivisesti myös sanattomia viestejä, kuten ilmeitä ja eleitä, sillä ne liittyvät olennaisesti välitettyyn viestiin. Kuuleminen ei siis ole sidottu vain puhuttuun. Kolmanneksi kuulluksi tuleminen mahdollistaa osallistumisen päivittäiseen kanssakäymiseen ja laajempaan päätöksentekoon. Aikuiselle tämä merkitsee velvollisuutta varmistaa, että lapsella on mahdollisuus ilmaista itseään ja saada asialleen aikuisen huomio. (Leinonen 2014, 21.)

Toisella tasolla aikuiset tukevat lapsia ilmaisemaan omia mielipiteitään. Tärkeää on kiinnittää huomio myös siihen, miksi lapset eivät ilmaise mielipiteitään ja miten aikuinen voisi mahdollistaa mielipiteiden ilmaisun. Syitä tähän voivat olla esimerkiksi rakenteelliset seikat tai työntekijöiden arvot. Lapset esimerkiksi voivat kokea, että heidän mielipiteillään ei ole vaikutusta. Syynä voi olla myös yhteisen kielen puuttuminen aikuisen ja lapsen välillä. On tärkeää tunnistaa ero kahden ensimmäisen portaan välillä. Toisella portaalla lasta tulisi rohkaista olemaan jotain mieltä hänen kehitystasoonsa sopivien menetelmien avulla. (Leinonen 2014, 22.)

Kolmannella askelmalla aikuinen ottaa toiminnassaan lasten mielipiteet ja aloitteet huomioon. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että aikuisen tulisi toimia pelkästään lasten käskytettävänä ja muuttaa toimintaa aina sen mukaan, mitä lapsi kulloinkin haluaa. Lapsi joka saa aina tahtonsa läpi, tuntee turvattomuutta. Ryhmässä toimittaessa jokaisen lapsen toivetta ei

voida mitenkään täyttää, mutta on tärkeää, että aikuinen kuitenkin huomioi mielipiteen ja perustelee, mitkä näkemyksistä toteutetaan käytännössä. Lapsen mielipiteiden ilmaisut saattavat näkyä selkeällä ilmaisulla ”minä haluan...” mutta myös hienovaraisemmillä vihjeillä. Aloitteet voivat näkyä esimerkiksi leikissä ja muussa lapselle ominaisessa toiminnassa. (Leinonen 2014, 22.)

Neljännellä tasolla lapsi otetaan mukaan päätöksentekoprosessiin. Aikuinen luovuttaa osan omasta vallastaan lapselle, mutta kantaa kuitenkin vastuun. Tällä tasolla aikuiset ja lapset pohtivat yhdessä päätettävää asiaa niin, että aikuinen ottaa lasten näkemykset aktiivisesti huomioon. Aikuiset myös tukevat lapsia näkemysten esittämisessä. Neljännen tason toimintaan kuuluu suunnitelmien ja näkemysten esittäminen sekä niiden puoltaminen tai hylkääminen demokraattisesti. Osallisuuden tavoitteena neljännellä tasolla voi olla lasten sitouttaminen tehtyihin päätöksiin ja auttaa heitä oppimaan vastuuntuntoa ja empatiaa. (Leinonen 2014, 24.)

Ero tason neljä ja viisi välillä on vähemmän selkeä kuin edeltävien tasojen välillä. Merkittävin ero on edelleen vallan ja vastuun jakautumisessa lasten ja aikuisten välillä. Aikuisten on hyväksyttävä, että taatakseen lasten osallisuuden tällä tasolla, heidän on annettava osa vallastaan lapsille, mutta myös autettava heitä kantamaan vastuuta. Viidennellä tasolla lapset jakavat vallan ja vastuun aikuisten kanssa. Yleinen, valitettava tilanne päiväkodissa on, että aikuinen luovuttaa valtataistelun jälkeen yllättäen vallan ja sen mukana vastuun lapselle ja syyllistää lasta jälkikäteen ”väärästä valinnasta”. Esimerkiksi jos lapsi kieltäytyy syömästä ruokaansa ja valittaa muutamana tunnin kuluttua nälkänsä, aikuinen toteaa lapsen itse tehneen päätöksen jättää syömättä ja saavan nyt kärsiä siitä. Shier painottaa, ettei lasten tulisi joutua ottamaan vastuuta asioista, jotka ovat heidän kehityksellisen liian vaikeita päätettäväksi tai sellaisista, joista he eivät halua vastuuta. (Leinonen 2014, 25.)

Leinonen (2014, 25) huomauttaa, että Shier on tarkoittanut mallinsa nuorten ja koululaisten toiminnassa käytettäväksi. Leinonen onkin omassa tutkimuksessaan yhdistänyt tasot yksi (lapsen kuuleminen) ja kaksi (lapsen mielipiteiden kysyminen) sekä tasot neljä (lapset tulevat mukaan päätöksentekoprosessiin) ja viisi (lapset jakavat valtaa aikuisen kanssa) tarkastellessaan osallisuutta varhaiskasvatuksessa. Alimpien tasojen yhdistyminen on luontevaa, koska varhaiskasvatuksessa lapsen kuuleminen ei ole passiivista kuuntelemista, vaan vuorovaikutusta, jossa kasvattaja kyselee, havainnoi ja keskustelee lapsen näkökulmista myös silloin, kun lapsi ei vielä puhu. Ylimpien tasojen yhdistymistä Leinonen perustelee sillä, että varhaiskasvatusikäisten lasten kanssa toimittaessa vastuun on viimekädessä säilyttävä aikuisella, joka pitää huolta, että toiminta on lapsille turvallista ja pedagogisesti kehittävä.

3.5 Miksi osallisuus on tärkeää?

Jotta varhaiskasvatushenkilöstö sitoutuisi osallisuuden mahdollistamiseen päiväkotiarjessa, tulisi heille olla selvää, miksi osallisuus on tärkeä asia. Turja (2007, 168–196) tarkastelee lasten osallisuuden merkitystä yhteiskunnallisesta, pedagogisesta ja ammatillisesta näkökulmasta.

Viime vuosikymmeninä käsitys lapsista yhteiskunnan jäsenenä ja toimijoina on muuttunut merkittävästi. Moderni lapsuuskäsitys korostaa lapsen pätevyyttä ja tasa-arvoisuutta kansalaisena. Lapsella on oikeus ilmaista omia näkemyksiään ja osallistua itseään koskeviin päätöksiin ikäänsä ja kehitystasoansa vastaavalla tavalla. Valtakunnalliset säädökset ja linjaukset antavat selkeän perustan lasten kuulemista ja osallisuutta vahvistavalle kasvatustyölle (Turja 2007, 168.)

Myös modernit kehitys- ja oppimiskäsitykset perustelevat lasten näkökulman tavoittamista ja lasten osallisuuden vahvistamista. Konstruktivismin ja sosiokonstruktivismin lähtökohtien mukaan aikuisen tulee olla selvillä siitä, miten lapsi ajattelee, mistä hän on kiinnostunut ja miten hän toimii vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Näin aikuinen voi tarjota lapselle merkityksellistä ja sopivan haasteellista toimintaa, edistää hänen yksilöllistä tiedonrakennusprosessiaan ja tarjota hänelle tukea niissä lähkehityksen vyöhykkeellä olevissa taidoissa, joita lapsi parhaillaan harjoittelee. Kun toiminta on lapselle merkityksellistä ja oppimiskokemukset rakentuvat hänen yksilöllisistä lähtökohdistaan, myös oppimismotivaatio, sitoutuminen ja oppimiselle otollinen emotionaalinen vire paranevat (Turja 2007, 170.)

Kolmas peruste osallisuuden vahvistamiselle tulee varhaiskasvatushenkilöstön oman ammatillisen kehittymisen lähtökohdista. Asiantuntijuuden kehittymiseen ei riitä se, että ihminen omaksuu tiedollisella tasolla uusia ajatusmalleja ja käsitteitä. On tärkeää välillä herätä pohtimaan oman toiminnan taustoja ja vaikuttimia. Lasten erilaiset ja yllättävät tavat kokea ja ymmärtää arkeaan saattavat pysäyttää varhaiskasvatuksen työntekijän tarkastelemaan omaa toimintaansa ja sen perustana olevia ajatusmalleja ja uskomuksia. Lasten avoin kuuleminen voi johdattaa työntekijän etsimään uusia, entistä parempia toimintatapoja. (Turja 2007, 174.)

3.6 Osallisuus päiväkotiarjessa

Lapsen suhde osallisuuteen on käytännöllinen. Osallisuus rakentuu vuorovaikutuksessa toisiin lapsiin ja aikuisiin. Lapsen osallisuus toteutuu silloin, kun hän kokee tulleensa kuulluksi ja ymmärretyksi. Lapsen aloitteisiin suhtaudutaan myönteisesti ja kannustavasti ja hän saa tehdä valintoja ja osallistua päätöksentekoon. Hyvinvoiva lapsi kokee olevansa aktiivinen toimija omassa elämässään. (Järvinen & Mikkola 2015, 17.)

Perinteisesti päiväkotiarhi on rakentunut aikuisten suunnittelemien kaava-
maisesti ”vedettyjen” musiikki-, askartelu- ja jumppatuokioiden ympärille,
jotka eivät tarjoa paljoa mahdollisuuksia lasten osallisuuden tai vaikutta-
misen mahdollisuuksille. Lasten mukaan ottaminen suunnitteluun vaatii
uudenlaisia rutiineja ja toimintatapoja. Tutkimusten mukaan varhaiskasva-
tushenkilöstöllä on paljon tietoa osallisuudesta, mutta uusien työtapojen
oppiminen vaatii aikaa, ymmärrystä ja yhteistä keskustelua siitä, mitä osal-
lisuus tarkoittaa omassa työssä. (Järvinen & Mikkola 2015, 17.)

Osallisuus ymmärretään välillä yksipuolisesti lapsen omatoimisuuden ja
yksin pärjäämisen vaatimuksena. Lasta kuitenkin saa ja pitää välillä auttaa.
Omatoimisuus ja oppimisen ilo mahdollistuvat, kun lapsi saa riittävästi
apua ja aikaa harjoitella. Lapsen jo oppimat taidot eivät katoa, vaikka ai-
kuinen auttaisi häntä. (Järvinen & Mikkola 2015, 18.)

Päiväkodin arkea ohjaavat toistuvat rutiinit. Jotkut toimintatavoista ovat
aikuisten päättämiä, joidenkin kohdalla lapsella on enemmän mahdolli-
suuksia vaikuttaa. Samalla tavalla vaihtuvat lapsen osallisuuden mahdolli-
suudet. Osallisuuden vastapuolena on se, että aikuinen päättää ja lapsi
mukautuu aikuisen päätöksiin. Lapsille annetaan erilaisia toiminnan mah-
dollisuuksia, mutta aikuisen luoman päiväkotiarjen rakenteiden sisällä.
(Roos 2016, 54.)

4 AIKAISEMMAT TUTKIMUKSET

Lasten osallisuutta varhaiskasvatuksessa on tutkittu paljon sekä lasten että
työntekijöiden näkökulmasta. Olen valinnut tähän lukuun sellaisia tutki-
muksia, jotka ovat lähellä oman opinnäytetyöni aihetta. Tutkimukset käsit-
televät varhaiskasvatushenkilöstön näkemyksiä osallisuudesta sekä osalli-
suuden toteutumista päiväkodeissa.

Virkki (2015, 134–140) toteaa väitöstutkimuksessaan, että lasten osallisuu-
den toteutuminen varhaiskasvatuksessa on riippuvainen siitä, minkälaisina
toimijoina lapset nähdään. Heidän voidaan ajatella olevan aikuisen toimin-
nan kohteita, ympäristöstä ohjautuvia toimijoita, yhdenvertaisia toimijoita
toistensa kanssa ja omaehtoisia toimijoita. Virkin mukaan kasvattajien tu-
lisi ymmärtää osallisuuden käsite nykyistä laajemmin niin, että lapsia osal-
listettaisiin myös perustoiminnoissa, työssä, opetuksessa, juhlissa ja ret-
killä siten, että lapset kokisivat leikinomaisen, luontevan, vapauttavan, iloi-
sen ja toiminnallisen osallisuuden ja yhteyden omaan elämäänsä, itseensä
ja toisiinsa.

Venninen, Leinonen ja Ojala (2010, 64.) ovat tutkineen pääkaupunkiseu-
dun varhaiskasvattajien käsityksiä osallisuudesta. Tutkimuksessa kasvatta-
jien näkemykset osallisuudesta tiivistyivät seuraaviin kohtiin: oikeus iloita

itsestään, tarpeiden täyttyminen, oppiminen aikuisen turvassa, vaikuttamiskokemukset, omatoimisuuden harjoittelu, vastuuseen kasvaminen ja maailman yhteinen tulkitseminen. Lisäksi jokaisella lapsella on oikeus olla sellaisten aikuisten kasvatettavana, jotka kunnioittavat ja kuuntelevat häntä ja kiinnostuvat lapsen maailmasta yhä uudelleen.

Kasvattajien käsitykset aikuisen roolista lasten osallisuuden tukijana tutkijat tiivistivät neljään kohtaan: osallisuutta mahdollistavien olosuhteiden luomiseen, taitoon ja haluun kerätä lapsesta tietoa, kykyyn hyödyntää lapsilta saatavaa tietoa ja taitoon kehittää osallisuutta tukevia toimintatapoja omassa työssään. (Venninen, Leinonen ja Ojala 2010, 64.)

Suurimpina esteinä osallisuuden toteutumiseksi tutkittavat nostivat suuret lapsimäärät ja vajaan ja vaihtuvan henkilöstön. Muita esteitä olivat kiire, päiväkodin tiukat aikataulut, melu ja väsymys. Kasvattajat kokivat omat mahdollisuutensa vaikuttaa osallisuutta estäviin asioihin vaihtelevasti. (Venninen, Leinonen & Ojala 2010, 56–57.)

Ahlholm (2014, 2–7) on tutkinut pro gradu -tutkielmassaan, miten lasten osallisuuden toteutuminen päiväkodin arjessa ilmenee kasvatushenkilöstön puheesta. Tutkimuksen mukaan lähtökohta osallisuudelle on toimiva työyhteisö, jonka työntekijät ajattelevat samansuuntaisesti ja joilla on yhteinen arvomaailma. Varhaiskasvatushenkilöstö voi omalla toiminnallaan sekä mahdollistaa että rajoittaa lasten osallisuuden toteutumista. Osallisuuden mahdollistavaa toimintaa voidaan kuvata aktivoivaksi ja lasta huomioivaksi toiminnaksi. Osallisuutta rajoittava toiminta puolestaan on kontrolloivaa ja lasta passivoivaa. Tutkimuksen mukaan toiminta ei ole sidottu kasvattajaan, vaan vaihtelee tilanteen mukaan.

Jos tiimistä puuttuvat yhteiset kasvatuskäytännöt ja arvot, se aiheuttaa epäsovua työntekijöiden välille, mutta myös rajoittaa lasten osallisuuden toteutumista. Lapset esimerkiksi oppivat ”pelaamaan” työntekijöiden välillä, jos heidän antamansa ohjeet ovat keskenään ristiriidassa. Kun työyhteisö laajeni käsittämään koko taloa tai yksikköä, lasten osallisuuden toteuttamisen koettiin muuttuvan yhä haasteellisemmaksi. Keskeiseksi haasteeksi lastentarhanopettajat kokivat sen, että osallisuudesta ei ajatella samalla tavalla varhaiskasvatushenkilöstön kesken, minkä takia toimintaan ei sitouduta. Lastentarhanopettajat uskoivat, että jossain tapauksessa taustalla vaikuttaa tietämättömyys siitä, mitä osallisuus oikeastaan tarkoittaa. He kokivat myös, että uusia toimintakäytäntöjä ehdottavat leimataan helposti ”uudistusmielisiksi hihhuleiksi”, jotka kyseenalaistavat toisten työntekijöiden ammattitaitoa. (Ahlholm 2014, 41.)

Kun aikuinen toimii lasta aktiivisesti, lapset ovat aktiivisia toimijoita muun muassa toiminnan suunnittelussa ja arvioinnissa. Kun toiminta on lasta huomioivaa, lasten osallisuus mahdollistetaan arjessa esimerkiksi suunnitteleamalla aikataulut lasten tarpeiden mukaan. Kun aikuinen toimii lapsia

kontrolloivasti, lapset ovat aikuisen toiminnan kohteina. Passivoiva toiminta taas tekee lapsesta passiivisen toimijan, jolla ei ole mahdollisuutta vaikuttaa omaan arkeensa. (Ahlholm 2014, 43.)

5 TUTKIMUKSEN TAVOITTEET JA TOTEUTUS

Esittelen tässä luvussa tutkimukseni tavoitteet ja tutkimukseni toteutustavan. Opinnäytetyössäni tutkin lasten osallisuutta varhaiskasvatushenkilöstön näkökulmasta. Opinnäytetyö toteutettiin laadullisena tutkimuksena.

5.1 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset

Opinnäytetyöni tavoitteena oli selvittää laadullisen tutkimuksen keinoin lastentarhanopettajien näkemyksiä ja kokemuksia lasten osallisuudesta varhaiskasvatuksessa. Halusin päästä käsiksi siihen, miten osallisuuden käsite ymmärretään ja mitä ajatuksia ja tunteita se vastaajissa herättää. Lisäksi tutkin, miten osallisuus toteutuu käytännön arjessa.

Tavoitteeni oli, että tutkimukseen osallistuminen auttaisi varhaiskasvatushenkilöstöä arvioimaan omaa työtään ja suhdettaan osallisuuteen. Lisäksi toivoin, että kyselyyn vastaaminen synnyttäisi päiväkodeissa keskustelua siitä, mitä osallisuus on, miksi se on tärkeää ja miten sen toteuttaminen käytännössä näkyy päiväkotien arjessa.

Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

1. Mitä ajatuksia käsite ”lasten osallisuus varhaiskasvatuksessa” herättää päiväkodissa työskentelevissä lastentarhanopettajissa?
2. Miten lastentarhanopettajat kuvailevat osallisuuden toteutumista omassa ryhmässään?

5.2 Aineistonkeruu ja analyysi

Toteutin tutkimuksen avoimella kyselyllä, johon vastasi yhteensä 13 lastentarhanopettajaa kolmesta päiväkodista. Halusin saada mahdollisimman laajan aineiston, joka kuitenkin olisi analysoitavissa laadullisin keinoin. Lastentarhanopettajat saivat vastata kysymyksiin itse kirjoittamalla. Avoin kysely oli nopea toteuttaa, mutta antoi samalla laadullisesti analysoitavaa materiaalia.

Lomakkeessa oli kaksi avointa kysymystä, jotka vastasivat suoraan opinnäytetyöni tutkimuskysymyksiin. Lomakkeella ohjeistettiin lastentarhanopettajia vastaamaan kysymyksiin vapaasti kokonaisia lauseita käyttäen. Kysymykset olivat

1. Mitä ajatuksia lasten osallisuus varhaiskasvatuksessa sinussa herättää?
2. Millä tavalla ja missä tilanteissa lasten osallisuus toteutuu omassa päiväkotiryhmässäsi?

Vastaajien rajaamiselle pelkkiin lastentarhanopettajiin oli useita syitä. Halusin, että kyselyyn vastaa henkilöstöä useammasta kuin yhdestä päiväkodista, jotta saisin mahdollisimman monipuolisia vastauksia. Jotta aineisto pysyi kohtuullisen kokoisena, vastaajat oli rajattava jollakin tavalla päiväkotien sisällä. Vastaajien rajaaminen lastentarhanopettajiin oli mielestäni selkeää, koska heille kuuluu pedagoginen vastuu ryhmän toiminnasta.

Päiväkodin lastentarhanopettajaksi on kelpoinen sellainen henkilö, joilla on vähintään joko yliopistollinen kasvatustieteen kandidaatin tutkinto, johon sisältyy lastentarhanopettajan koulutus, tai sosiaali- ja terveystieteiden ammattikorkeakoulututkinto, johon sisältyvät riittävät varhaiskasvatuksen ja sosiaalipedagogiikan opinnot (Laki sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 272/2005 § 7). On kuitenkin syytä muistaa, että lastentarhanopettajien lisäksi päiväkodeissa työskentelee lukuisia lastenhoitajia ja muuta henkilökuntaa. Myös heidän toiminnallaan on suuri merkitys lapsen osallisuuden toteutumiseen.

Alkuperäinen suunnitelmani oli toteuttaa aineistonkeruu henkilökohtaisesti päiväkodeissa siten, että kaikki yhden päiväkodin lastentarhanopettajat olisivat vastanneet kyselyyn samaan aikaan. Näin kaikki vastaajat olisivat saaneet yhtä paljon aikaa vastaamiseen. Myös heidän anonymiteettinsä olisi varmistunut, kun he olisivat saaneet antaa vastauksen suoraan minulle ilman välikäsiä. Toivoin saavani mahdollisimman spontaaneja vastauksia, jolloin olisin saanut mahdollisimman aidon kuvan siitä, mitä vastaajat ajattelevat.

Jouduin muuttamaan suunnitelmaani aineistonkeruun aikana. Kaikki päiväkodit toivoivat, että voisivat toimittaa vastaukset minulle postitse, johon lopulta suostuin. Kahteen päiväkotiin lähetin kyselyt postitse ja lisäksi jokaiselle vastaajalle tyhjän kirjekuoren, johon he saivat sulkea vastauksensa, mikä takasi vastausten anonymiteetin. Kolmanteen päiväkotiin kysely oli tarkoitus toteuttaa alkuperäisen suunnitelman mukaisesti päiväkodin palaverissa. Jakaessani kyselyt lastentarhanopettajille, he kuitenkin toivoivat, että saisivat mieltä kysymyksiä rauhassa ja postittaa ne minulle jälkikäteen. Suostuin, koska näin oli toimittu muidenkin päiväkotien kanssa. En kuitenkaan tällä kertaa ollut varautunut vastauskuorilla, joten lastentarhanopettajat toimittivat vastaukset sellaisenaan päiväkodin johtajalle, joka puolestaan postitti ne minulle.

Alkuperäinen ajatus siitä, että vastaamiseen olisi käytettävissä vain rajattu aika, jäi toteutumatta. On mahdollista, että vastaajat ovat keskustelleet kysymyksistä keskenään tai etsineet tietoa osallisuudesta internetistä. Toisaalta nyt lastentarhanopettajat saivat mahdollisuuden pohtia kysymyksiä rauhassa ja kirjoittivat kenties jotakin sellaista, joka olisi jäänyt kirjoittamatta, jos vastaamisaika olisi ollut rajoitettu. On mahdollista, että vastauskuorten puuttuminen yhden päiväkodin aineistonkeruussa vaikutti vastausten sisältöön.

Tutkimukseni on laadullinen tutkimus. Tutkimusmetodini on aineistolähtöinen sisällönanalyysi. Analyysitapanani käytän teemoittelua. Eskolan ja Suorannan (2005, 174) mukaan teemoittelussa aineistossa nostetaan esiin tutkimustehtävän kannalta keskeisiä teemoja. Näin voidaan vertailla tiettyjen teemojen esiintymistä ja ilmenemistä aineistossa.

6 LASTENTARHANOPETTAJIEN NÄKEMYKSIÄ JA KOKEMUKSIA LASTEN OSALLISUUDESTA VARHAISKASVATUKSESSA

Kaikki vastauslomakkeen palauttaneet lastentarhanopettajat vastasivat molempiin siinä olleisiin kysymyksiin. Vastausten laajuudessa oli eroja, mutta kaikki vastasivat kysymyksiin useammalla virkkeellä. Osa ensimmäisen kysymyksen vastauksista tiivistyi lyhyeen osallisuuden määritelmään, kun taas toiset tarkastelivat käsitettä useasta eri näkökulmasta. Toiseen kysymykseen ”miten osallisuus toteutuu omassa ryhmässäsi?” vastattiin laajemmin kuin ensimmäiseen kysymykseen ”mitä ajatuksia lasten osallisuus varhaiskasvatuksessa sinussa herättää?”

6.1 Osallisuuden herättämiä ajatuksia

Ensimmäinen lastentarhanopettajille osoitetuista kysymyksistä ”mitä ajatuksia lasten osallisuus varhaiskasvatuksessa sinussa herättää?” oli hyvin vapaamuotoinen. En halunnut ohjata vastaajia suuntaa-antavammalla kysymyksellä, vaan annoin heille mahdollisuuden tarkastella kysymystä haluamastaan näkökulmasta. Vastauksista nousee esiin kolme näkökulmaa, joista jokaista käsittelen erikseen. Vastauksissa määriteltiin mitä osallisuus on, miksi se on tärkeää ja mitkä asiat estävät sen toteutumista.

6.1.1 Kuulluksi tulemista ja vaikuttamista

Kun kyselyyn vastanneet lastentarhanopettajat määrittelivät, mitä lapsen osallisuus varhaiskasvatuksessa on, keskeisimmiksi teemoiksi nousivat kuulluksi ja nähdyksi tuleminen sekä mahdollisuus vaikuttaa. Vastaajat määrittelivät osallisuutta sekä lapsen että päiväkodin työntekijän näkökulmasta. He kirjoittivat mitä osallisuus merkitsee lapsen toiminnan ja koke-

muksen kannalta, mutta myös sitä, miten aikuisen pitää toimia, jotta osallisuus toteutuu oikealla tavalla. Muutama vastaaja määritteli osallisuutta antamalla esimerkkejä siitä, mikä on riittämätöntä tai virheellisesti ymmärrettyä osallisuutta.

Lastentarhanopettajat pitivät osallisuuden kannalta keskeisenä, että lapsi tulee päiväkotiarjessa kuulluksi ja nähdyksi. Tämä edellyttää aikuiselta aktiivista havainnointia ja lapsen aloitteisiin tarttumista. Erityisesti alle kolmevuotiaiden ryhmässä aikuiselta vaaditaan erityistä sensitiivisyyttä, koska lapset ilmaisevat itseään muilla kuin verbaalisilla keinoilla.

Alle 3-vuotiaiden ryhmässä tarvitaan sensitiivisiä, lapsia havainnoivia aikuisia, jotka osaavat tarttua lapsen aloitteisiin. Lasten sanattomatkin tarpeet ja hiljaisella äänellä lausutut toiveet tulee kuulla ja nähdä.

Sen lisäksi, että lasta havainnoidaan ja kuunnellaan aktiivisesti, vastaajat pitivät tärkeänä, että lapsella on kokemus siitä, että hän saa sanoa oman mielipiteensä. Tätä pidettiin tärkeänä myös vaikuttamisen kannalta.

On todella tärkeää, että lapsi kokisi tullessa oikeasti kuuluksi ja hänellä olisi tunne, että ”minäkin pystyn vaikuttamaan siihen mitä päiväkodissa tehdään ja saan sanoa oman mielipiteeni. Uskallan myös sanoa eriävän mielipiteeni.”

Yleinen aineistossa mainittu vaikuttamisen tapa oli mahdollisuus tehdä erilaisia valintoja, esimerkiksi valita tekeminen, lelut, leikkipaikka, leikkikaverit, askartelutarvikkeet tai aamupiirillä laulettavat laulut. Vaikuttamista oli myös arjen tilanteisiin vaikuttaminen, esimerkiksi päätösvalta siitä, kuinka paljon syö, tai mahdollisuus jättää osallistumatta johonkin toimintaan. Yhdessä vastauksessa mainittiin lapsen mahdollisuus osallistua omaan varhaiskasvatuskeskusteluunsa. Moni kyselyyn vastannut lastentarhanopettaja piti osallisuuden toteutumisen kannalta tärkeänä, että lapsi saa vaikuttaa päiväkotiryhmän toiminnan suunnitteluun. Vastauksissa kiinnitettiin huomiota myös siihen, että lapset tulisi suunnittelun lisäksi ottaa mukaan toiminnan arviointiin.

Seuraavassa esimerkissä kiinnitetään erityistä huomiota lapsen ja aikuisen roolien suhteeseen suunnitteluprosessissa ja päiväkodin arjessa. Kirjoittaja korostaa vastauksessaan lapsilähtöisyyttä ja näkemystä lapsesta aktiivisena toimijana.

Lasten osallisuudessa toiminnan toteutus lähtee lapsista ja heidät otetaan mahdollisimman aktiivisesti mukaan kaikkeen. Aikuisen rooli osallisuuden mahdollistamisen lisäksi on tarjota materiaalia, ohjata toimintaa, suunnitella ja toteuttaa lasten apuna. Yhdessä tekeminen on tärkeä osa oppimista, eikä aikuisen tehtävä ole tehdä asioita valmiiksi.

Muutama lastentarhanopettaja määritteli osallisuutta siitä näkökulmasta, mitä osallisuus ei ole. Todettiin, että se on eri asia kuin osallistuminen ja että se on muutakin kuin mahdollisuus valita lelunsa ja leikkensä itse. Yksi vastaaja kiinnitti huomiota siihen, että osallisuus ei tarkoita kaiken vastuun ja päätösvallan siirtämistä aikuiselta lapselle.

6.1.2 Jokaisen lapsen oikeus

Kaikki kyselyyn vastanneet lastentarhanopettajat suhtautuivat lasten osallisuuteen varhaiskasvatuksessa vähintään varovaisen myönteisesti. Vaikka osa piti osallisuuden toteuttamista käytännössä haastavana, kaikki pitivät sitä ainakin teoriassa hyvänä ja kannatettavana asiana. Aineistosta nousi runsaasti perusteita sille, miksi lasten osallisuus varhaiskasvatuksessa on tärkeä ja tavoiteltava asia. Vastauksissa osallisuuden arvoa perustellaan sekä yksilön, yhteisön että yhteiskunnan kannalta. Arvoja, joilla osallisuutta perusteltiin, olivat

1. lapselle mielekäs toiminta,
2. tehokas oppiminen,
3. sosiaalisten taitojen lisääntyminen,
4. lapsen oikeus vaikuttaa,
5. kokemus ryhmään kuulumisesta,
6. yhteiskunnallinen hyvinvointi ja
7. demokratia.

Kyselyyn vastanneista lastentarhanopettajista suuri osa piti tärkeänä, että päiväkodissa toteutettu toiminta on lapsille mieluista ja kiinnostavaa. Tämä on jo sinänsä arvo, mutta monet korostivat lisäksi, että mielekäs toiminta on hyödyllistä lapsen oppimisen kannalta.

Oppimisen kannalta on äärimmäisen tärkeää, että lapset saavat leikkiä, tutkia ja kokeilla asioita, jotka heitä kiinnostaa. Lasten osallisuudessa lapsi on keskiössä, jolloin hänen yksilölliset mielenkiinnonkohteensa tulevat huomioiduiksi.

Sen lisäksi, että osallisuus tukee oppimista siksi, että sen avulla toiminnasta saadaan mahdollisimman kiinnostavaa, vastaajat huomioivat osallisuuden hyödyttävän tunteiden käsittelyssä ja sosiaalisissa suhteissa tarvittavien taitojen oppimista.

Aito osallisuus tukee lapsen terveen itsetunnon kehittymistä, toisten kunnioittamista, yhteistyö- ja kaveritaitoja, empaattisuutta, neuvottelu- ja kompromissitaitoja.

Monessa vastauksessa todettiin osallisuuden olevan hyvä asia, mutta sitä ei sen tarkemmin perusteltu. Saatettiin todeta esimerkiksi, että on tärkeää, että lapset saavat sanoa oman mielipiteensä, saavat äänensä kuuluviin ja

pystyvät vaikuttamaan asioihin. Tästä voisi päätellä, että nämä vastaajat pitivät osallisuutta, mielipiteen ilmaisun mahdollisuutta ja vaikuttamista sinänsä tärkeinä asioina, jotka kuuluvat kaikille ihmisille. Vastauksissa myös viitattiin suoraan esimerkiksi YK:n lasten oikeuksien sopimukseen ja huomautettiin, että se on ratifioitu Suomessa jo 1990-luvulla. Vastausten perusteella osallisuus koettiin siis myös itsessään tärkeänä arvona, johon jokaisella lapsella on jo kansainvälisen sopimuksenkin perusteella oikeus.

Vain muutamassa vastauksessa huomioitiin yhteisöllisyyden näkökulma.

Osallisuus on kivijalka lasten ryhmäytymiselle, eli että lapsi on ryhmän tasavertainen jäsen: tuntee kuuluvansa ryhmään, saa äänensä ja mielipiteensä kuulluksi ja näkyväksi.

Osallistamisen avulla lapsi myös tuntee itsensä ryhmän jäseneksi, koska voi olla mukana vaikuttamassa asioihin.

Molemmissa esimerkeissä yhteisöllisyyttä tarkastellaan yhden lapsen näkökulmasta ja keskeistä on lapsen oma kokemus siitä, että hän kuuluu ryhmään ja hänellä on mahdollisuus vaikuttaa. Vastauksissa osallisuuden ei suoranaisesti todeta hyödyttävän päiväkotiryhmää. Sen sijaan suuri ryhmä saatettiin nähdä osallisuutta haittaavana tekijänä.

Yhdessä vastauksessa osallisuuden arvoa määriteltiin yhteiskunnan kannalta. Vastauksessa osallisuuden merkitysten ei nähdä rajoittuvan vain päiväkodin seinien sisälle, vaan niillä on yhteiskunnallista merkitystä.

Lisäksi [henkilökunnalle] täytyy selventää sitä, miksi lasten osallisuuden toteutuminen on tärkeä asia. Esim. lasten oikeus, demokratia, hyvinvointi, oppimistulosten paraneminen, syrjäytymisen ehkäisy. Vasu [Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet 2016] velvoittaa asiaan puuttumista ja syystäkin.

6.1.3 Käytännön toteutus haastavaa

Monet kyselyyn osallistuneet lastentarhanopettajat olivat huolissaan siitä, miten lasten osallisuus saataisiin toteutumaan päiväkodeissa käytännössä. Aineiston perusteella osallisuuden toteutumisen haasteina päiväkodeissa ovat

1. puutteet osallisuuden käsitteen ymmärtämisessä,
2. keinottomuus toteuttaa osallisuutta käytännössä,
3. suuret ryhmäkoot sekä
4. henkilökunnan kielteiset asenteet osallisuutta kohtaan.

Monet vastaajat olivat huolissaan siitä, että osallisuuden käsitteen ymmärtämisessä on puutteita. Sen pelättiin jäävän pelkäksi ”sanahelinäksi” tai rajoittuvan johonkin tiettyyn osa-alueeseen. Seuraavan esimerkin vastaaja maalaillee kauhukuvaa päiväkodista, jossa aikuinen on osallisuuden varjolla luovuttanut itselleen kuuluvan pedagogisen vastuun lapselle, koska osallisuuteen ei ole perehdytty riittävästi.

Toisaalta [lasten osallisuus varhaiskasvatuksessa] ilahduttaa, toisaalta pelottaa. Ilahduttaa: Minua ilahduttaa, että onnistuneen osallisuuden myötä varhaiskasvatus rakentuu lapsia kiinnostavien aiheiden ja toimien ympärille. Tällöin oppiminen on tehokasta voimakkaiden tunnekokemusten myötä. Pelottaa: Minua huolestuttaa, ettei osallisuuteen perehtyminen ole riittävää ja varhaiskasvatuksessa ajaudutaan toimimaan lasten haluamisen mukaan ohjaamatta tilannetta pedagogisesti.

Monet vastaajat kaipasivat perehdytystä sekä siihen, mitä osallisuus on teoriassa, että siihen, miten sitä toteutetaan käytännössä päiväkodin arjessa.

Jos päiväkodissa halutaan edistää osallisuuden toteutumista, käsite tulee avata koko henkilökunnalle juurta jaksen ja esimerkkejä käyttäen. Lisäksi täytyy selvittää sitä, miksi lasten osallisuuden toteutuminen on tärkeä asia.

Lasten osallisuus, mitä se käytännössä on? Osallisuus käsitteenä tarvitsee vielä perusteellista avaamista! Miten lapset otetaan mukaan suunnitteluun ja arviointiin? Miten käytännön toteutustavat ja toimet oikeasti toteutuvat, ettei asia ole ympäröityä sanahelinää. Mahdollisesti lasten ryhmäparlamentti? Päiväkodin lasten parlamentti? Lapset mukana viikon suunnittelussa? Lapset arvioivat viikon onnistumista? Tärkeää päästä asiaan käytännössä!

Tiedon ja taidon puutteen lisäksi vastaajat mainitsivat osallisuuden haasteiksi suuret ryhmäkoot ja puutteelliset resurssit.

Ristiriitaa voi tulla siitä että toiveiden toteutus on kuitenkin vaikeaa... Ryhmä on suuri nykypäivänä. Toteutus onnistuu resurssien mukaan.

Aineiston perusteella myös henkilökunnan asenteet osallisuutta kohtaan hankaloittavat sen toteutumista. Työntekijöiden todettiin olevan kyllästyneitä puhumaan jo koko aiheesta ja haluttomia muuttamaan omia toimintatapojaan.

Joillekin aikuisille pinttyneiden toimintatapojen muuttaminen on yllättävän hankalaa ja myös vastustetaan. Se merkitsee usein lisää työtä ja haasteita, koska päiväkodin toimintatavathan ovat aikuisen suunnittelemaa ja usein liikaa heidän näkökulmastaan ajateltuja, siis kärjistetyksi tyyliin mikä on aikuisille helpointa. Voi olla kova paikka, kun omat rutiinit rikkoutuvat ja joutuu liiaksi oman mukavuusalueensa ulkopuolelle.

6.2 Osallisuuden toteutuminen päiväkotiryhmissä

Kun lastentarhanopettajat kuvailivat osallisuuden toteutumista omassa ryhmässään, aineistosta nousi esiin seuraavat teemat:

1. välitön vuorovaikutus lasten kanssa,
2. osallisuutta tukevat menetelmät sekä
3. päiväkotipäivän rakenteet ja käytännöt.

Lähes kaikissa vastauksissa todettiin, että päiväkodissa pyritään kuulemaan lapsia ja ottamaan heidän mielipiteensä huomioon. Yksinkertaisimmillaan tämä voi olla esimerkiksi keskustelua ja mielipiteen kysymistä. Osassa vastauksista kuvailtiin myös erilaisia osallisuutta tukevia pedagogisia menetelmiä ja tarkasteltiin kriittisesti päiväkotipäivän rakenteita.

Kyselyyn vastanneet lastentarhanopettajat kuvailivat vastauksissaan pyrkivänsä aktiiviseen vuorovaikutukseen lasten kanssa. Isompien lasten kanssa tämä voi olla esimerkiksi toiveiden keräämistä, mielipiteiden kysymistä ja keskusteluun kannustamista.

Pyrimme haastamaan lapsia kertomaan mielipiteensä, kyseenalaistamaankin. Pyrimme antamaan mallin perustelutaidoista silloin, kun joku kyseenalaistaa jotain.

Lasten kanssa suunnitellaan toimintaa ja tekemistä yhdessä mm. aamupiireissä ja arjessa keskustellen. Kaikkien lasten mielipiteitä pyritään kuulemaan ja ottamaan huomioon.

Pienten lasten kanssa työskenneltäessä korostuu lapsen sensitiivinen havainnointi. Lasten osallisuudessa näyttäisi tärkeintä olevan se, että aikuinen on todella kiinnostunut siitä, mitä lapsi ajattelee. Päästäkseen sisälle lapsen maailmaan, aikuisen on pysähdyttävä lapsen äärelle ja oltava aidosti läsnä.

Lasten kuuleminen ja pienimpien kohdalla havainnoiminen keskittyneesti. Lämmin vuorovaikutus ja keskustelu sekä leikkiminen yhdessä ovat tärkeitä. Kun kuulee todella, mikä lapsia kiinnostaa, voi toimintaa ohjata kiinnostuksen suuntaan.

Aina kiinnostus ei löydy ihan vilkaisemalla tai sivukorvalla kuunnellen.

Vastausten perusteella yleinen lasten vaikuttamismahdollisuus päiväkodissa oli mahdollisuus valita annetuista vaihtoehdoista. Tällöin aikuinen on miettinyt mahdolliset ja sopivat toimintavaihtoehdot valmiiksi, mutta lapselle annetaan rajatusti päätösvaltaa aikuiselle sopivien toimintavaihtoehtojen välillä.

Sopivia tilanteita ovat esimerkiksi luettavien kirjojen äänestys. Eniten ääniä saanut kirja luetaan. Aamupiiri: Lapset vuorotellen kertovat mielipiteitään. Leikkien valintaa oman vallinnan mukaan. Välillä saa valita, haluaako lapsi esimerkiksi ulkoilla vai askarrella jne. Suuressa ryhmässä jokaisen ääni ei välttämättä kuulu. Aikuinen kuulostelee arjen tilanteissa lasten tunteja ja on herkkänä.

Lastentarhanopettajat kuvailivat monenlaisia käytössään olevia lasten osallisuutta lisääviä menetelmiä. Seinille kiinnitetyt valintataulut tai piirillä käytettävät kuvakortit helpottavat leikin, toiminnan, kaverin tai laulun valinnassa.

Laulunvalintataulu (kuvataulu) on käytettävissä ryhmässämme (alle 3 v). Lapsi saa vaikuttaa milloin lauletaan ja mitä lauletaan (vaihtoehdoista valiten).

Lapsien kuulemista ja mielipiteiden kartoittamista voi tehdä koko ajan esimerkiksi arjen toimintojen yhteydessä, mutta lasten kuulemiselle on mahdollista järjestää myös erikseen sitä varten tarkoitettua aikaa. Seuraavassa kuvauksessa kyselyyn vastannut lastentarhanopettaja kertoo esimerkin hänen ryhmässään käytössä olevasta ”pohdintaperjantaina”. Pohdintaperjantaina ryhmässä keskustellaan yhdessä lapsia mietityttävistä ja kiinnostavista asioista.

--poika 4v kysyi, miten possusta saadaan lihaa. Yhdessä tuudenmukaisesti, mutta lapsilähtöisesti pohdimme lihan matkaa meidän lautaselle. Oppimista voi syventää esimerkiksi piirtämällä, värittämällä erilaisia vaiheita tai käymällä konkreettisesti tutustumassa aiheeseen (aiheesta riippuen).

Muutamassa päiväkodissa oli käytäntö, jonka avulla jokainen lapsi saa vuorollaan olla koko ryhmän huomion keskipisteenä. Tällöin lapsi pääsee vaikuttamaan ryhmän asioihin ja voi esitellä itselleen tärkeitä asioita muulle ryhmälle.

Ryhmässämme on käytössä viikon henkilö. Lapsi saa toivoa leikkejä, esitellä kuvien avulla perhettään, tuoda lempikirjansa jne.

Lasten syntymäpäivän huomioimisessa ryhmässämme käytänne: lahja = mitä lapsi toivoo voivansa tehdä yhdessä koko ryhmän kanssa päiväkotipäivän aikana joskus (ei välttämättä kyseisenä juhlapäivänä). Esimerkkejä lasten valinnoista: laulut, leikkipäivän aiheet, retkikohde (eväsretket tms.)

Lapsen ottaminen mukaan suunnitteluun oli ratkaistu monessa päiväkotiryhmässä ”Toiveiden puu” -menetelmän avulla. Tarkoituksena on kerätä lapsien toiveita ja kiinnostuksen kohteita ylös kaikkien näkyville ja sisällyttää niitä pedagogiseen toimintaan.

Ryhmän tiloissa seinällä on ”puu”, jonka lehtiin kirjataan jokaisen lapsen kertoimia kiinnostuksen kohteita ja toiveita, mitä hän toivoo ryhmässä tehtävän. Toteutumia seurataan yhdessä lasten kanssa ja lehti kääntyy, kun lapset ovat sitä mieltä, että asia on toteutunut (pelit, kirjat jne.) viikoista.

Edellisessä esimerkissä toteutuu myös lapsen mahdollisuus arvioida toiminnan onnistumista. Muutamassa ryhmässä oli myös käytössä tai suunnitteilla erityinen päivä- tai viikkoarviointi, jossa lapset saavat kertoa, mikä päivässä tai viikossa on ollut mukavaa tai mistä he eivät ole pitäneet.

Muutamassa päiväkotiryhmässä lasten toiveita sisällytettiin pedagogiseen toimintaan projektimaisen työskentelyn avulla.

Esimerkiksi into kaloihin laajenee ”ongintaan” sisällä ja ulkona, onkien ja kalojen tekemiseen lasten leikkivälineiksi ja kaikenlaiseen asian tutkimiseen taiteellisen tekemisen, tiedonhaun ja leikin kautta.

Projektityöskentely on omiaan mahdollistamaan osallisuuden arjessa. Projekti etenee lasten tahdissa ja muodostuu sen suuruiseksi ja pituiseksi kuin lapsilla kiinnostusta riittää.

Erityisten osallisuutta lisäävien menetelmien lisäksi päiväkotipäivän rakenteita ja käytäntöjä on mahdollista muokata lasten osallisuutta tukeviksi. Esimerkiksi fyysisillä tiloilla on lapsen osallisuuden kannalta merkitystä. Monessa vastauksessa korostettiin, että lapsella on mahdollista valita, mitä leikkii ja millä leluilla. Yhdessä vastauksessa huomioitiin, että alle kolmevuotiaiden ryhmässä kaikki lelut ja kirjat ovat esillä avohyllyissä, helposti lasten saatavilla.

Lapsen osallisuutta lisättiin päiväkotiryhmissä tukemalla lapsen aktiivista toimijuutta antamalla hänelle valtaa sellaisissa asioissa, jotka myös aikuinen voisi suorittaa lapsen puolesta. Lapsi esimerkiksi sai annostella itse ruokansa, häntä otettiin mukaan ”apulaisen” tehtäviin tai hänelle annettiin

vetovastuuta jumpan pitämisessä. Joissakin ryhmissä lapsella oli mahdollisuus osallistua omaan varhaiskasvatuskeskusteluunsa, jossa lapselle laaditaan henkilökohtainen varhaiskasvatussuunnitelma.

Yksi lastentarhanopettaja pohdiskeli vastauksensa lopussa asioita, joissa oman ryhmän toiminnassa olisi vielä parantamisen varaa. Vastaaja kritisoi tiukkoja aikuisten laatimia aikatauluja, joustamattomia suunnitelmia ja aikuislähtöisiä toimintatapoja, jotka eivät välttämättä ole lasten senhetkisten toiveiden ja tarpeiden mukaisia.

Lasten osallisuuden pitäisi merkitä vielä enemmän sitä, että aikuiset uppoutuisivat lasten maailmaan, olisivat läsnä hetkessä ja lasten puuhissa. Vaikka sitä, että hyvän leikin ollessa kesken ei mentäisikään juuri sillä kellonlyömällä ulos kuin aina ennen, pitäisi oppia joustamaan lasten tarpeiden ja toiveiden mukaan. Myös kehon kieltä pitäisi osata lukea! Aikuisen pitäisi oppia kuulemaan enemmän lasta ja kommunikoida hänen kanssaan sen sijaan että juttelisi muiden aikuisten kanssa. Lasten pitäisi olla yhä enemmän tasavertaisessa asemassa aikuisten kanssa, heidän toiveensa pitäisi ottaa huomioon. Pikkuisten ryhmässä nämä asiat on toki vaikea toteuttaa, kyllähän se niin vaan usein on niin, että aikuiset määrittävät tahdin tiukalla otteella.

7 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTA

Opinnäytetyöni tavoitteena oli selvittää päiväkodeissa työskentelevien lastentarhanopettajien näkemyksiä ja kokemuksia lasten osallisuudesta varhaiskasvatuksessa. Aihe koettiin päiväkodeissa kiinnostavaksi ja ajankohitaiseksi. Tutkimustulosten perusteella osallisuutta pidetään myönteisenä asiana, mutta aiheesta kaivataan päiväkodeissa vielä runsaasti keskustelua ja perehdytystä siihen, miten osallisuutta voitaisiin soveltaa päiväkotiarjessa.

Tutkimuksen luotattavuutta heikensi jonkin verran muutokset aineistonkeruuprosessissa. Osa vastaajista ei voinut olla varma siitä, että vastaukset käsitellään anonymisti, koska heiltä puuttui mahdollisuus sulkea vastaus anonyymiin vastauskuoreen. Mielestäni tämä näkyi vastauksissa sillä tavoin, että vastaukset olivat muita vastauksia lyhyempiä ja niissä käsiteltiin muita vastauksia vähemmän osallisuuden herättämiä kielteisiä tunteita. Pitkä vastausaika mahdollisti myös sen, että vastaajat saattoivat hyödyntää vastauksissaan lähdemateriaalia.

Kun lastentarhanopettajat kirjoittivat ylös ajatuksiaan osallisuudesta, osa tyytyi määrittelemään lyhyesti, mitä osallisuus on, kun taas toiset pohtivat aihetta monesta eri näkökulmasta. Vastausten laajuus ja monipuolisuus

antavat jotakin viitteitä siitä, kuinka syvällisesti käsite on ymmärretty ja kuinka kiinnostunut vastaaja on pohtimaan omaa suhdettaan osallisuuteen. Vaikuttaa siis siltä, että tässä on lastentarhanopettajien välillä eroja. Kuitenkin vastauksiin voi vaikuttaa myös se, kuinka paljon vastaajalla on ollut käytettävissään aikaa vastaamiseen ja kuinka kiinnostunut hän on ollut osallistumaan tutkimukseen.

Kun lastentarhanopettajat määrittivät lasten osallisuutta varhaiskasvatuksessa, vastauksissa korostui kuulluksi ja nähdyksi tuleminen sekä mahdollisuus vaikuttaa sekä omiin että ryhmän asioihin. Vastaajien mielestä osallisuus on tärkeää, koska sillä voidaan mahdollistaa lapsille mielekäs toiminta, tehokas oppiminen, sosiaalisten taitojen lisääntyminen ja ryhmään kuulumisen tunne. Lisäksi osallisuutta pidettiin jokaisen lapsen oikeutena, keinona tuottaa yhteiskunnallista hyvinvointia ja lisätä demokratiaa.

Osallisuuden siirtäminen teoriasta käytäntöön koettiin jossain määrin haastavaksi. Haasteita osallisuuden toteutumiselle aiheuttivat osallisuuden käsitteen puutteellinen ymmärtäminen, keinottomuus toteuttaa osallisuutta käytännössä, suuret ryhmäkoot sekä henkilökunnan kielteiset asenteet osallisuutta kohtaan. Kun vastaajat kuvailivat osallisuuden toteutumista omassa ryhmässään, keskeisiksi teemoiksi nousivat välitön vuorovaikutus lasten kanssa, osallisuutta mahdollistavat menetelmät sekä päiväkodin rakenteet ja käytännöt.

Shierin osallisuuden polulla lasten kuulluksi tuleminen on ensimmäinen askel. Jokaisen portaan saavuttaminen edellyttää työntekijöiltä 1. avautumista uudelle ajatukselle, 2. mahdollistamista ja 3. sitoutumista uuteen toimintamalliin (Leinonen 2014, 21.) Tutkimustulosten perusteella vaikuttaa siltä, että kyselyyn vastanneet lastentarhanopettajat ovat melko hyvin avautuneet ajatukselle kuulluksi tulemisesta. Sen lisäksi, että he tunnistivat kuulluksi ja nähdyksi tuleminen kuuluvan osallisuuteen, he pitivät sitä hyvänä asiana. Suurin osa vastaajista myös kertoi mahdollistavansa kuulluksi tuleminen arjessa ainakin jollakin tavalla. Työntekijöiden huoli siitä, että muut varhaiskasvatuksen työntekijät suhteutuvat osallisuuteen kielteisesti, antaa viitteitä siitä, että koko yhteisön sitoutumisessa kuulluksi tulemiseen tai osallisuuteen yleensä, on parantamisen varaa.

Siinä, miten Shierin muut tasot 2. Lapsia tuetaan ilmaisemaan näkemyksiään, 3. Lasten mielipiteet otetaan huomioon, 4. Lapset otetaan mukaan päätöksentekoprosessiin ja 5. Lapset jakavat vallan ja vastuun päätöksentekoprosessissa (Leinonen 2014, 23) toteutuvat, on tutkimustulosten mukaan vaihtelevuutta. Osa vastaajista kertoi osallisuuden toteutuvan ryhmässään siten, että ”lapsia ja heidän mielipiteitään kuullaan”. Tässä tapauksessa on mahdollista, että osallisuus jää ensimmäiselle askelmalle. Jos lasten mielipiteitä pyritään aktiivisesti selvittämään ja niiden ilmaisemiseen kannustetaan, on toisen askelman saavuttaminen mahdollinen.

Monessa ryhmässä saavutettiin kolmas ja neljäskin taso, joissa lasten mielipiteet otetaan huomioon ja lapset otetaan mukaan päätöksentekoprosessiin. Ylimmille tasoille pääseminen voi olla hankalaa, mikäli ryhmässä ei ole käytössä mitään osallisuutta mahdollistavia menetelmiä, eikä osallisuutta ole huomioitu päiväkotipäivän ja -ympäristön rakenteissa ja käytännöissä. Menetelmät ja käytännöt mahdollistavat sen, että osallisuus todella tulee osaksi arkea.

Turjan (2007, 168–196) mainitsemista perusteista osallisuuden toteuttamiselle lastentarhanopettajien vastuksista oli helposti löydettävissä yhteiskunnallinen ja pedagoginen näkökulma. Yhteiskunnallinen näkökulma näyttäytyi osallisuuden tunnistamisena lapsen oikeudeksi ja yhteiskunnallista hyvinvointia ja demokratiaa edistäväksi asiaksi. Suuri osa vastaajista korosti myös, että lapsille mieluisa toiminta edistää oppimista. Turjan mainitsema ammatillisen kehittymisen näkökulma ei noussut vastauksissa esiin.

Tutkimustuloksissa mielenkiintoista oli se, että kaikki vastaajat totesivat osallisuuden olevan hyvä asia, mutta monet uskoivat työtovereiden asennoituvan aiheeseen kielteisesti. Onkin syytä pohtia, että pääsinkö tutkimuksellani käsiksi vastaajien todellisiin ajatuksiin aiheesta. On myös mahdollista, että vaikka osallisuutta pidetään teoriassa hyvänä asiana, sen siirtäminen käytäntöön koetaan vaivalloisena. Tämä saattaa lisätä kielteistä puhetta osallisuudesta.

Lastentarhanopettajien kokemat haasteet osallisuuden toteuttamisessa olivat samansuuntaisia aikaisempien tutkimusten kanssa. Ahlholm (2014, 41) havaitsi tutkimuksessaan, että yhteisten kasvatuskäytäntöjen puute rajoittaa lasten osallisuuden toteutumista ja että taustalla vaikuttaa joissain tapauksissa tietämättömyys siitä, mitä osallisuus oikeastaan tarkoittaa. Tämä korostui myös omassa tutkimuksessani. Vennisen, Leinosen ja Ojalan (2010) tutkimuksessa osallisuuden esteiksi nousivat suuret lapsimäärät, vajaa ja vaihtuva henkilöstö, kiire, aikataulut, melu ja väsymys. Omassa aineistossani vastaajat nostivat esille suuren lapsimäärän ja pulan resursseista.

Kun lastentarhanopettajien kertomuksista osallisuuden toteutumisesta omassa ryhmässään verrataan Hartin osallisuuden portaisiin (Turja 2010, 27) näyttäisi osallisuus toteutuvan päiväkotiryhmissä vaihtelevalla syvyydellä. Osallisuuden taso vaihtelee myös eri tilanteissa. Kun lapset saavat valita annetuista vaihtoehdoista on kyseessä aikuisen ehdoilla kuulluksi tuleminen. Tämä on Hartin ensimmäinen porras, jolla voidaan puhua osallisuudesta. Aineiston mukaan päiväkotiryhmissä kysyttiin aktiivisesti lasten mielipiteitä ja heidän kiinnostuksenkohteensa haluttiin huomioida toiminnan suunnittelussa. Lapset siis toimivat konsultteina tai päätöksentekijöinä aikuisten vetämissä projekteissa.

Monessa päiväkodissa toteutettiin jonkinlaista teema- tai projektityöskentelyä. Teema- ja projektityöskentely voi olla hyvä mahdollisuus päästä käsiksi osallisuuden ylimpiin portaisiin. Tämä edellyttää, että lapsille annetaan tilaa vapaasti kehittää omia projektejaan ilman, että aikuiset ohjaavat niiden sisältöä. Siinä vaiheessa, kun aikuiset liittyvät mukaan lasten suunnittelemiin projekteihin, eikä päinvastoin, on kyse osallisuuden ylimmästä portaasta, eli aikuisten ja lasten yhteistoiminnallisuudesta. Monet lastentarhanopettajat pitivät osallisuuden kannalta tärkeänä, että lapset saavat itse valita, mitä leikkivät ja millä leluilla. Vaikka se pelkästään ei takaa riittävää osallisuutta, voi juuri lasten leikeistä syntyä projekteja, joihin aikuisten kannattaisi tarttua.

Lasten osallisuuden toteutuminen päiväkotiarjessa vaikuttaa olevan asia, joka vaatii vielä paljon yhteistä keskustelua varhaiskasvatushenkilöstön keskuudessa. Lastentarhanopettajat kaipaavat myös konkreettisia vinkkejä siihen, miten arkea voitaisiin muuttaa lasten osallisuutta tukevaksi. Jatkotutkimusehdotukseni aiheesta olisikin toiminnallinen opinnäytetyö, jonka tuotoksena olisi varhaiskasvatushenkilöstölle suunnattu työkirja osallisuuden vahvistamiseksi.

LÄHTEET

Ahlholm, S. (2014). *”Että jokainen lapsi sais osallistua niillä taidoilla, mitä hällä on”* – Kasvattajien toiminta lasten osallisuudessa. Tampere: Tampereen yliopisto. Kasvatustieteiden yksikkö. Pro gradu -tutkielma. Haettu 20.3.2017. <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/96158/GRADU-1412668685.pdf?sequence=1>

Eskola, J. & Suoranta, J. (2005). *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Jyväskylä: Vastapaino.

Hart, R. (1992). *Children’s participation: From tokenism to citizenship. Innocenti Essays, nro 4*. Florence: UNICEF. Haettu 20.3.2017. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf

Heikka, J., Fonsén, E., Elo, J. & Leinonen, J. (2014). *Osallisuuden pedagogiikkaa varhaiskasvatuksessa*. Tampere: Suomen Varhaiskasvatus.

Järvinen, K. & Mikkola, P. (2015). *Oletko sä meidän kaa? Näkökulmia osallisuuteen ja yhteisöllisyyteen varhaiskasvatuksessa*. Vantaa: Pedatieto.

Laki sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista 272/2005 § 7. Haettu 20.3.2017 osoitteesta <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2005/20050272>

Opetushallitus. (2016a). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. Haettu 20.3.2017. http://www.oph.fi/download/179349_varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet_2016.pdf

Opetushallitus (2016b) Uudet varhaiskasvatussuunnitelman perusteet päätetty. Opetushallituksen lehdistötiedote. Viitattu 28.11.2016. http://www.oph.fi/saadokset_ja_ohjeet/opetussuunnitelmien_ja_tutkin-tojen_perusteet/varhaiskasvatus/103/0/uudet_varhaiskasvatussuunnitelman_perusteet_paatetty

Roos, P. (2016). *Mitä kuuluu? Lapsen kertomukset ja osallisuus päiväkotitarjessa*. Vaasa: Waasa Grafics.

Turja, L. (2007). *Lasten osallisuus kasvatustyön suunnittelussa ja kehittämisessä*. Teoksessa: O. Ikonen. & P. Virtanen (toim.) Erilainen oppija – yhteiseen kouluun. Jyväskylä: PS-kustannus, 167–96.

Turja, L. (2010). *Lapset osallisina – Kohti uutta varhaiskasvatuskulttuuria*. Varhaiskasvatus tänään. Suomen varhaiskasvatus ry:n verkkolehti. Toukokuu 2011, 24–35. Haettu 20.3.2017. <http://eceaf.org/wp-content/uploads/2014/03/2011-3-Turja.pdf>

Turja, L. (2016). *Lasten osallisuus varhaiskasvatuksessa*. Teoksessa: E. Hujala & L. Turja (toim.) *Varhaiskasvatuksen käsikirja*. Jyväskylä: PS-Kustannus, 41–54.

Varhaiskasvatus (2016). THL:n internetsivut. Lapset, nuoret ja perheet. Peruspalvelut. Varhaiskasvatus. Haettu 22.8.2016.
<https://www.thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/peruspalvelut/varhaiskasvatuspalvelut>

VarhKL. Varhaiskasvatustilanne 1973/36. Haettu 20.3.2017 osoitteesta
<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1973/19730036>

Venninen, T., Leinonen, J., & Ojala, M. (2010). *"Parasta on, kun yhteinen kokemus siirtyy jaetuksi iloksi"* Lapsen osallisuus pääkaupunkiseudun päiväkodeissa. Helsinki: Socca.

Virkki, P. (2015). *Varhaiskasvatus toimijuuden ja osallisuuden edistäjänä*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto

YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista. (1989). Unicef. Haettu 20.3.2017 osoitteesta <https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/sopimus-kokonaisuudessaan/>